

Сергій Прилуцький

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри правосуддя Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)
priluckiys77@gmail.com

УДК 342.41; 342.56

СУД ЯК ПЕРШООСНОВА ПРЕДМЕТА СУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Вхідження України до європейського правового простору вимагає від вітчизняних науковців і практиків переосмислити та по-новому поглянути на вже давно усталені правові інститути, одним із яких є суд. Головна проблема, що порушена у цьому дослідженні, пов'язана з назрілою філософсько-правовою суперечністю між положеннями Конституції України, які встановлюють, що правосуддя в державі здійснюється виключно судами, а делегування функцій судів або привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються, та положеннями ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд) і практикою Європейського суду з прав людини, у якій втілено цю норму. Суть означеної проблематики полягає у тому, що для вітчизняної правової думки досить сталим (непорушним) є сприйняття того, що суд – це державний орган, правове положення якого визначається межами судової системи, а більшість науковців обстоюють позицію, що суд – це орган державної влади; носієм судової влади як різновиду державної влади є тільки державні суди, визначені Конституцією та законами України, тому жодні інші органи не можуть наділятися функціями зі здійснення судової влади. Інакше розуміє суд західноєвропейська правова доктрина, яка вбачає, що цей правовий інститут може набувати різних організаційних форм, зокрема й позадержавних.

Мета та завдання статті полягають у розкритті сутності соціально-правового феномена суду, виявленні його основних ознак та проявів на різних етапах розвитку людства, а також у проведенні всебічного наукового аналізу цього правового інституту. Для досягнення цієї мети необхідно: розкрити етимологію слова “суд” та здійснити філософський, антропологічний та історичний аналіз цього соціального явища; з'ясувати сучасні концепти взаємодії між державою та судом; встановити співвідношення, взаємовплив та залучення міжнародного суду до національної правової системи.

У статті обґрунтовується, що суд – це явище, в основі якого лежить природна здатність людини до сприйняття, аналізу та критичної оцінки інформації через призму її соціального світосприйняття. Виникнення суду як окремої форми людських відносин пов'язано з ранніми стадіями не тільки людської цивілізації, а й самого

розвитку людини як істоти соціальної. З'ясовано, що цей процес припав на період докласового, родоплемінного устрою, коли основні економічні інститути (власність та засоби виробництва) перебували у зародковому стані. Обґрунтовується, що феномен суду має соціокультурну основу, яка в умовах боротьби “кожного проти кожного” вплинула на консолідацію людей та формування тісних соціальних зв'язків, а з часом і тісних союзів публічної влади. Суд як інститут суспільної організації та взаємодії людей є докласовим, а право на судовий захист стало одним із первісних та природних прав людини “цивілізованої”.

Пропонується розмежувати “суд” як окремих соціальний інститут та “суд” як інститут публічної влади. Саме зі зміцненням держави на основі єдиновладдя державний суд почав перебирати, а згодом практично повністю привласнив функції та роль суду як соціального інституту. Проте в усі історичні епохи ці дві формації суду існували й існують паралельно, впливаючи одна на одну, а часто і зливаючись воедино. Як унікальний соціальний феномен, суд існує й розвивається за правилами та законами соціального розвитку людей, іноді навіть незалежно та у розріз із позитивним правом держави.

Нині суд зберігає та відіграє визначальну роль в існуванні окремих суспільств, держав, побудові новітнього глобального світопорядку. Водночас реалії вказують на те, що суспільства розпадаються, а держави руйнуються, якщо вони втратили чи не зуміли організувати соціально-правові основи справедливого суду.

Саме суд, будучи унікальним соціально-правовим феноменом, є першоосною предмета судового права як самостійної галузі права, що відроджується на тлі сучасних реформаційних перетворень правової системи України.

Ключові слова: суд; справедливість; совість; суспільство; держава; судове право.

Стрімкі процеси зближення й гармонізації донедавна відмінних правових систем на основі ідеї верховенства права, а також лібералізації правових порядків на ґрунті вчення природно-правової доктрини права вносять суттєві корективи у розуміння і зміст навіть усталених правових понять та інститутів, одним із яких є суд.

Для вітчизняної правової науки та практики назріла низка гострих проблемних питань, які безпосередньо стосуються предмета судового права і не “втискаються” у класичне сприйняття суду винятково як органу державної влади, окресленого межами судової системи (системи державних судів).

Мета дослідження полягає у розкритті сутності соціально-правового феномена суду, виявленні його основних ознак і проявів на різних етапах розвитку людства, а також у проведенні всебічного наукового аналізу суду як унікального соціально-правового феномена. Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

1. Розкрити етимологію слова “суд” і провести філософський, антропологічний та історичний аналіз цього соціального явища.
2. З'ясувати сучасні концепти взаємодії між державою та судом.

3. Встановити співвідношення, взаємовплив і “підключення” міжнародного суду до національної правової системи.

У зв'язку із тим, що в основу цього наукового дослідження ліг інтегративний метод пізнання, що значною мірою позначилося на структурі статті, автор провів наскрізний аналіз основних досліджень та публікацій у сфері філології, філософії, антропології та юриспруденції, у яких започатковано розв'язання порушеної проблеми.

Феномен суду: філософський, антропологічний та історичний аспекти

Пізнання сутності такого складного соціально-правового явища, як суд, потребує передусім з'ясування етимології цього терміна. Сучасні філологічні розвідки вказують на те, що слово “суд” зі значенням “орган для розгляду судових справ, судова установа” вживається майже в усіх слов'янських мовах (відсутнє лише в полабській мові). Це слово, безперечно, праслов'янського походження, проте загальноприйнятої етимології воно не має.

Детальний філологічний аналіз властивих слову “суд” значень у різних слов'янських мовах вказує на його первісне значення як “думка про когось, про щось”. Водночас низка префіксальних утворень, однокореневих із цим словом, характеризуються значенням (і лише цим одним значенням), яке виражає процес думання або говоріння (укр.: пересуди – “пусті балачки, поговор”, осуд – “осудження, огуда”, розсуд – “рішення, висновок; розмірковування, роздум; розум; суд”; рос.: обсудить – “обміркувати; обговорити”, рассудить – “обміркувати; розміркувати; вирішити” та ін.), а тому є припустимим, що первісним значенням слова “суд” було “обговорення, висловлення думки (про когось)”. Також у низці індоєвропейських мов значення “суд (судова влада, судовий процес, судове засідання, судове рішення)” у відповідному слові (різному в різних мовах) розвинулося зі значення “судження, думка, погляд”¹.

Тим самим первинне значення слова “суд”^{*} вказує на внутрішню розумову діяльність людини, спрямовану на з'ясування та вирішення питань, які стали предметом її судження. Зі свого боку “судження” – це фор-

¹ Віталій Скляренко, ‘Етимологічні розвідки’ 2011 (5) Мовознавство 3.

^{*} Суд (*судить*) – понимать, мыслить и заключать; разбирать, соображать и делать вывод; доходить от данных к последствиям; сравнивать, считать и решать; || толковать, рассуждать, выслушивать мнения, советы, убеждения; сделать верное заключение || думать, полагать, заключать по признакам, примета. *Суждение* || самый вывод, заключение, мнение. || Весь ход мыслей, последовательность выводов. || Суд – суждение, рассуждение; вывод или заключение, мнение, высказанная оценка чего. || Разбирательство и приговор по спорному делу, или по проступку и преступлению, рассмотрение и решения дела где есть истец и ответчик <...>. *Третейский суд*, когда по соглашению, двое избирают сами третьего, покоряясь его суду. *Судбище*, суд судебное разбирательство и судебная расправа. *Судья*, судья кто судит о чем либо, соображает и заключает. *Сколько людей, столько судей. Никто не судья своему делу или в своем деле.* Кто судит по праву, по долгу, обязанности, кому дан суд, кто сидит в суде, творит суд и правду, дает расправу. *Праведный судья одесную Спасителя стоит.* Судьба суд, судилище, судбище и расправа (Владимир Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка: репринтное воспроизведение изданий 1955, 1889-1882* (Русский язык 1989-1991) 355-6).

ма логічного мислення, що являє собою поєднання понять, серед яких одне (суб'єкт) визначається і розкривається через інше (предикат)².

Водночас судження – це форма думки, в якій що-небудь стверджується або заперечується. Поряд і в зв'язку із цим у традиційній формальній логіці вивчаються поняття й умовиводи. У сукупності вони охоплюють усе мислення. Судження – головне серед них, бо поняття розкривається у дефініції, визначенні, а умовиводи складаються із суджень. Отже, останні становлять основний склад думки.

У судженні присутні два відношення: внутрішнє і зовнішнє. Перше – це зв'язок термінів або понять. Друге – це відношення судження до дійсності. У цьому напрямі воно узгоджує або протиставляє думку і реальність. Твердження і заперечення, які наявні в судженні, водночас виконують подвійну функцію: співвіднесення (позитивне чи негативне) термінів, з одного боку, і співвіднесення думки й об'єктивної дійсності – з другого. Залежно від того, на чому зосереджували увагу, виникали різні тлумачення судження. Мислення не є чимось нейтральним, воно судить, є світ суджень – співвіднесень мислення з буттям³.

Свого часу О. Кістяківський зазначив, що:

Слово “суд”, “судження” у філософському сенсі означає розумовий процес, завдяки якому людина з'єднує дві ідеї для того, щоб одержати із такого зіставлення відповідний висновок. У сенсі кримінально-юридичному це слово вживається для вираження подібної розумової операції, шляхом якої застосовується загальна ідея про злочин та покарання до конкретного факту, а також здійснюється у вигляді висновку шляхом твердження чи заперечення вини особи та співвідносного їй покарання. Суд у цьому смислі є видом суду у першому чи родовому сенсі.

Крім згаданих смислів слово “суд” часто вживається для вираження сукупності матеріальних умов, які служать знаряддям для згаданої розумової операції і які необхідні, щоб висновок відповідав істині. Суд в останньому значенні, як сукупність матеріальних умов, є суб'єктом, який має своїм предметом чи об'єктом суд у першому сенсі, суто інтелектуальному. Суд, що розглядається із зовні чи з боку матеріальних умов, не має підстав свого існування в самому собі, а тільки у своєму предметі чи об'єкті, оскільки зовнішні умови кримінального суду не мають іншої причини існування, як тільки для того, щоб здійснювати інтелектуальний процес суду, відповідно до істини. В об'єктивному сенсі, тобто в смислі інтелектуального процесу, суд підкоряється правилам логіки, яка у спеціальному сенсі називається юридичною логікою⁴.

² Сергей Ожегов, *Словарь русского языка: около 57000 слов* (Н Шведова ред, 16-е изд, Русский язык 1984) 676.

³ Михайло Булатов, *Філософський словник* (Стилос 2009) 479.

⁴ Александр Кистьяковский, *Общая часть уголовного судопроизводства: лекции читанные в императорском университете Святого Владимира профессором А Ф Кистьяковским* (О Баулин и другие ред, Семенко 2005) 20.

Із позиції сучасної філософії, судити або ж висловлювати судження – означає підбивати певний підсумок; ця перша мета нехтує актом судження як юридичним чинником, тобто заперечує його здатність виступати у ролі судді, залишаючи в межах нетехнічного, неюридичного розуміння. У повсякденному сенсі термін “судити” П. Рікер пропонує класифікувати відповідно до “порядку зростаючої напруги” і зазначає, що:

У “слабкому” сенсі “судити” – означає висловлювати думку; ця думка висловлюється із приводу чогось. У другому, “сильнішому”, сенсі “судити” – означає оцінювати; таким чином, додається ієрархічний елемент, який виражає преференцію, поцінування, апробацію. Третій ступінь посилення значення відображає зустріч між суб’єктивним і об’єктивним полюсами судження; об’єктивний полюс: хтось вважає певне висловлювання істинним, добрим, справедливим, законним; суб’єктивний полюс: він погоджується з ним. Насамкінець, на глибшому рівні, судження виступає як наслідок поєднання розуміння й волі: при цьому розуміння визначає, що є істинним, а що – хибним, а воля – приймає рішення⁵.

Таким чином, П. Рікер вважає що:

<...> “найсильніше” значення слова “судити” – це не лише мати думку, вважати щось істинним, а й, у кінцевому підсумку, обирати позицію. Саме це повсякденне значення він взяв за основу аналізу юридичної доцільності акта судження⁶.

Тим самим категорія “суд” передусім відображає природну здатність людини до критичного мислення у формі суб’єктивного судження.

Щодо антропологічного змісту, який несе в собі поняття “суд”, варто спинитися на такому. Людина, будучи створінням розумним, що значною мірою позначилося на її егоцентризмі та сваволі – водночас є істотою соціальною. Як зазначив свого часу видатний французький мислитель Д. Дідро:

<...> люди створені, щоб жити в суспільстві. Якби Бог хотів, щоб кожна людина жила самотньо, окремо від інших людей, то Він наділив би її властивостями, необхідними і достатніми для відлюдницького життя. Проте Він відхилив це, напевно, тому, що бажав, щоб серед людей утворювались тісні союзи. Безперечним доказом такої волі Творця є більшість здібностей людини, а також її слабкість і потреби. Дійсно, природа й організація людини така, що поза суспільством вона не змогла б ані збе-

⁵ Поль Рікер, *Право і справедливість* (К Сігов ред, О Сирцова та В Каденко пер, Дух і літера 2002) 45; Поль Рікер, ‘Акт судження’ (2001) 7-8 Дух і літера 74.

⁶ Наталя Квасневська, *Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні* (Юрінком Інтер 2010) 44-5.

регти своє життя, ані розвинути і вдосконалити свої здібності й таланти, ані досягнути справжнього щастя <...>.

Об'єднуючись з собі подібними, людина отримала ті сили, яких їй бракувало, коли вона була самотньою. В нагороду природа дала людині дві властивості, що надають їй перевагу над іншими тваринами – інтелект і соціальність; завдяки їм той, хто поодинокі не міг протистояти зовнішнім силам, стає всім⁷.

Однак, крім сили, здобутої шляхом суспільного єднання, негативним супутником людей стало взаємне протистояння та ворожнеча. У дикому середовищі – конфлікт явище звичайне і, як правило, вирішується за *законом сили*, шляхом грубої боротьби (*війни*), відповідно до принципу: *хто сильніший – той і правий*. Проте така форма суспільних відносин невідворотно ослаблювала, а то й руйнувала і без того нестійкі, але такі важливі й необхідні соціальні зв'язки. Все це спонукало людей до пошуку нових шляхів у подоланні міжособистіх конфліктів, шляхів, які забезпечили б суспільну єдність, стабільність, спокій (*мир*). Саме пошук шляхів до порозуміння при вирішенні конфліктів спонукав людей звернутися до такої форми суспільних відносин, як суд.

Вбачається, що виникнення суду як самостійної форми людських відносин припадає саме на ранні стадії не тільки людської цивілізації, а й розвитку самої людини як істоти біологічної, розумної та соціальної. Це пов'язано з періодом докласового, родоплемінного устрою людей, коли основні економічні інститути (власність та засоби виробництва) перебували ще в зародковому стані.

Моделюючи, можна висловити одну з можливих гіпотез про те, як відбувся перший прояв *суду як акту соціальних відносин* в умовах первіснообщинного суспільного устрою, за якого люди жили, зокрема, із результатів спільної праці (полювання, збиральництво, скотарство тощо). Так, непропорційний (несправедливий) розподіл результатів спільної праці, що провів вождь чи один із найсильніших членів групи, міг викликати обурення обділеного. Шукаючи підтримку проти несправедливого розподілу, ошуканий, будучи слабшим, міг звернутися за нею до свого одноплемінника. Усвідомлюючи, що на місці скривдженого під час наступного розподілу може опинитися вже він (або, що найбільш вірогідно, він уже був колись на місці такого ж обділеного), одноплемінник погодився й активно виступив на боці слабшого.

Тим самим двоє (група) слабших сформувавши силову перевагу проти впливу й авторитету сильнішого, уперше домоглися свого первісного

⁷ В Богуславский (ред), *Философия в "Энциклопедии" Дидро и Даламбера* (Т Ойзерман и другие ред, Наука 1994) 364-5.

Сергій Прилуцький

“права” на справедливість, змусивши силу сваволі підкоритися зародкам первісної “моралі” та “права”, усвідомленню первісної “справедливості”.

Із цього приводу Г. Гроцій свого часу зазначив:

Багато з тих, хто самі по собі були слабкими, але прагнули уникнути пригноблення з боку сильніших, об’єднувалися між собою для запровадження та дотримання спільними силами правосуддя. Лише об’єднуючись, вони стали спроможними протистояти силі більш могутніх за них⁸.

У такий спосіб, напевно, метод колективного подолання та підкорення сил природи, як основа соціалізації людини, було застосовано й до міжособібних відносин, коли право слабшого переважило сваволлю сильнішого.

Із плином часу світосприйняття людини ускладнювалося, з’являлися нові емоційно-психологічні установки та сприйняття, зокрема: “Я – і Світ”, “Я – й інші Люди”, “Я – й мої внутрішні відчуття”.

Як стверджує Л. Морган:

У цивілізованому суспільстві охорону особи та власності взяла на себе держава. Звикаючи до такого способу охорони особистих прав, одночасно відбувалося ослаблення сили родових зв’язків. Рід займав те місце, яке згодом зайняла держава, причому він був достатньо численним, щоб його охорона була дієвою. У середовищі його членів родинні зв’язки були сильним елементом взаємної підтримки. Заподіяти образу кому-небудь означало нанести образу всьому його роду.

При суперечках та ускладненнях члени роду допомагали один одному. Стародавній звичай кровної помсти, який був поширеним серед різних племен, зародився саме у надрах роду. На ньому лежав обов’язок помститися за вбивство одного зі своїх співчленів. Суди для переслідування злочинців та закони, що запроваджували їхнє покарання, виникли у родовому суспільстві досить пізно, проте вони виникли ще до встановлення політичного суспільства. Крім того, убивство як злочин таке ж древнє, як і людське суспільство, а його покарання у порядку кровної помсти родичами таке ж давнє, як і сам злочин.

Проте обов’язком родів вбивці та убитого було спробувати досягнути примирення, перед тим як вдатися до крайніх заходів. Збиралася рада членів кожного роду окремо і висувалися пропозиції про спокуту вбивства, зазвичай у формі висловлення співчуття та цінних подарунків. Якщо були виправдальні чи полегшуючі обставини, справа зазвичай закінчувалася викупом; але якщо родичі убитого залишалися непримиримими, то з членів його роду призначався один чи декілька месників,

www.pravoua.com.ua

⁸ Гуго Гроцій, *О праве войны и мира: три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права* (С Крылов ред, А Саккетти пер, Научно-издательский центр “Ладомир” 1994) 49.

які повинні були переслідувати злочинця доти, доки йому не помстяться. Після цього ніхто із членів роду убитого не мав підстав для претензій. Життя спокутувалося життям, і тим самим вимога справедливості задовольнялася⁹.

Наведемо цитату із книги В. Бабаєва:

Справи, у яких були очевидні й винність однієї зі сторін, і розміри залученого нею збитку, зазвичай вирішувалися шляхом переговорів між залученими у конфлікт групами. Ці переговори могли вестися як прямо, так і через посередників. Коли ж у справі залишалося багато незрозумілого, і кожна зі сторін тлумачила його по-різному, виникала тяжба. І коли втягнуті в неї сторони виявлялися нездатними вирішити конфлікт самостійно, вони могли звернутися до сторонніх осіб із проханням розглянути їх доводи і вирішити, хто з них правий, а хто – винний. Так, напевно, на цій стадії виник суд посередників, або третейський суд. Найчастіше цей суд вирішував майнові суперечки, хоча міг розглядати й будь-які конфлікти.

У західній політичній антропології робиться висновок про існування “подвійних” і “потрійних” процедур розгляду суперечок. За “подвійної” процедури суперечки вирішувалися і покарання визначалося самими ворогуючими сторонами, а також їхніми родичами. За “потрійної” – цим займалася спеціально призначена особа або створений для таких цілей орган, тобто стороння, зовнішня для конфліктуючих сторін або порушника сила. Тим самим поступово розмивалася відмінність між “третинним” органом і судом. Проте власне суд як спеціально створений і працюючий за встановленими правилами орган з’явився все ж таки на етапі становлення ранньокласових держав. Він входив у той самий спеціальний апарат, який уже характеризує державу як організацію, здатну примусити до виконання встановлених норм, правил поведінки за допомогою державного насильства¹⁰.

Водночас третейський суд не був постійним органом. Питання про його склад щоразу вирішувалося наново сторонами, які вдалися до такого способу вирішення конфлікту. Як стверджує Ю. Семьонов:

Ніякої примусової сили цей суд у своєму розпорядженні не мав. Єдиною реальною силою, здатною вдатися до фізичного насильства, були тільки споріднені групи, передусім філії. Коли дві сторони зверталися до послуг суду посередників, то передбачалося, що вони приймуть його рішення,

⁹ Льюис Генри Морган, *Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации* (М Косвена ред, 2-е изд, Издательство Института народов севера ЦИК СССР 1935) 46-7.

¹⁰ Владимир Бабаев (ред), *Общая теория права: курс лекций* (Издательство Нижегородской ВШ МВД РФ 1993) 163-4.

Сергій Прилуцький

яким би воно не було. І коли одна зі сторін відмовлялася виконати рішення суду, інша отримувала санкцію громадської думки на застосування сили¹¹.

Одночасно з почуттями обов'язку, честі й гідності у людській свідомості сформувалося й почуття совісті. Совість – це внутрішній суд людини над самою собою, коли вона оцінює свої власні дії з тих же позицій, з яких їх судить суспільство. Якщо ці вчинки йдуть урозріз із вимогами суспільства і веліннями обов'язку, соціальна людина відчуває докори сумління, які нерідко є боліснішими, аніж фізичні страждання.

Тим самим внутрішнє відчуття совісті та провини стало важливим емоційно-психологічним зламом свідомості людини, що принципово відрізнило її від інших соціальних видів природи, які жили та й досі живуть колективним способом організації (стадо, зграя, рій, колонія тощо).

Суд став самостійним явищем як індивідуального буття людини, так і її колективних організацій (сім'я, рід, община, плем'я, держава тощо). При цьому можна говорити про два аспекти суду як соціального явища – зовнішній та внутрішній. Зовнішній прояв суду полягав у тому, що спірне питання між членами суспільства ставало предметом колективного вирішення відповідно до первісних норм та звичаїв. Внутрішній прояв суду полягав у здатності особи відчути провину за свої дії як перед окремими членами громади, так і перед всією громадою – внутрішній суд людини – “суд совісті”.

Звертаючись до власного історичного коріння, варто нагадати:

У період формування протодержави, східні слов'яни керувалися передусім мононормами, які були основним регулятором суспільних відносин у первісну добу. Будучи вже диференційованими на норми релігії, моралі, права, вони все ж залишалися тісно пов'язаними між собою. Цей зв'язок позначився і на уявленні східних слов'ян про світобудову. Згідно з язичницькими віруваннями Дерево Життя складалося з трьох іпостасей – Права, Яви і Нави. Права – духовний світ, у якому живуть боги. Права надає всьому гармонію та порядок, тобто закони (правди)¹².

Очевидним є етимологічний зв'язок слів “Права”, “правда”, “праведний”, “правий”, “право”, “справедливий”. Східні слов'яни вважали, що:

Боги встановлюють для людей правила-закони, а хранителями законів були жерці. Ще Аристотель писав про звичай давніх племен агатирсів

¹¹ Юрий Семенов, ‘Формы общественной воли в доклассовом обществе: табуитет, мораль и обычное право’ (1997) 4 Этнографическое обозрение 3.

¹² Валерій Войтович, *Українська міфологія* (Львів 2002) 393.

(мешканців Наддніпрянщини та Південного Бугу) “укладати свої закони у пісні і їх відспівувати, щоби не забувалися. Відспівування відбувалося під час урочистостей, при святинях під проводом жерців, котрі, очевидно, були авторами цих законів”¹³.

Відомий дослідник української міфології В. Войтович указує, що:

В деяких східнослов'янських племенах існувало свято бога Прави, якого шанували як бога правосуддя. Його уявляли у вигляді мудрого старця у довгій білій одежі з золотим ланцюгом на грудях, та який не залишав безкарним жодного лихого вчинку людини. Права карав і суддів, які приймали несправедливі рішення¹⁴.

Східні слов'яни вважали право божим законом, даним людям. Тож суд розглядавсь як встановлення або відновлення божественної справедливості (етимологічно слово “правосуддя” пов'язане з “суд Праве”, “праведний суд”).

У матеріалах XXV Міжнародної історико-правової конференції “Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку” (2011 р.) зазначається, що ‘у традиційних суспільствах, яким було і східнослов'янське в язичницькі часи, велика і почесна роль відводилася старійшинам, старим людям; як і жерці, старійшини могли відправляти правосуддя’¹⁵. Зі свого боку ‘у Велесовій Книзі читаємо: “Здавна правимося родами, і староотцове всякого роду йдуть судити родичів біля Перунових дерев”’¹⁶.

Як зазначається у наведених вище матеріалах Міжнародної історико-правової конференції:

Суд відбувався у присутності всієї громади і, хоча безпосередніми суддями були старійшини, спільнота брала активну участь у розгляді і вирішенні справи. Общинний суд вважав злочини “змазою ґрунту”, тобто вчинками, які бруднять землю. Тож метою покарання було “очистити” спільноту, позбавившись злочинця.

Із розвитком східних слов'ян, ускладненням суспільних відносин, заміною родової общини сусідською, право суду стало належати не тільки старійшинам, а й родоплемінній знаті.

¹³ Галина Лозко, *Коло Свароже: відроджені традиції* (Український письменник 2004) 6.

¹⁴ Войтович (н 12).

¹⁵ І Усенко та інші (ред), *Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції* (СМД 2011) ч 1, 142-3.

¹⁶ Яків Головацький (уклад), *Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія* (С Гречанюк та М Жулинський та М Слабошпицький ред, Довіра 1991) 74.

Із подальшою еволюцією східнослов'янського суспільства влада вождів набула публічного характеру і трансформувалася у державну владу. Із виникненням і розвитком державних інститутів духовна влада жерців остаточно підпорядкувалася світській владі племінних вождів – князів. Судочинство почало здійснюватися не біля святилищ, а у дворі князя або, за традицією, у людному місці¹⁷.

У книзі “Слов’яни і Русь: Проблеми та ідеї: Концепції, народжені тривіковою полемікою, у хрестоматійному викладі” зазначається, що ‘Ібн Русте, який відвідав руські землі у IX ст., писав про наших предків: “Якщо будь-хто порушить справу проти іншого, він кличе того до суду князя, і там вони спорять”¹⁸.

Із утворенням Руської держави суд князя став найавторитетнішим у країні і розглядавсь як велика честь для сутяжників.

Проведений аналіз надає нам підстави вважати, що суд, будучи одним із самостійних проявів суспільної організації, був докласовим, а право на суд і справедливий судовий захист – одне з первісних прав людини.

Суд і держава: сучасні концепти взаємодії

З появою держави, суд став органом публічної влади, який почав переймати, а згодом практично повністю перейняв функцію й роль суду як позадержавного соціального інституту. Проте в усі історичні епохи ці дві формації суду існували й продовжують існувати паралельно, одночасно впливаючи одна на одну, а іноді й зливаючись воедино (державний суд із прямою участю представників суспільства: присяжних, асизів, шэффенів, народних засідателів тощо). При цьому варто пам’ятати, що державна влада в часи абсолютизму та єдиновладдя, тиранії та тоталітаризму робила все, щоб нівелювати соціальну, громадівську першоприроду суду.

Із цього приводу Т. Касумов зазначає:

Сьогодні ми маємо суди, в яких представлені, головним чином, держава (сторона обвинувачення) і особа (обвинувачений). Суспільство присутнє лише “поряд”, воно практично не бере участі в судочинстві, але може в особливих випадках справляти на суд вплив за допомогою громадської думки. Остання має місце тоді, коли судова справа отримує широкий суспільний резонанс. Якщо немає “резонансу”, то немає і суспільної участі. І тоді все відбувається рутинно і легко – держава здійснює правосуддя за своїми “лекалами” на основі існуючого закону. Але таке правосуддя сьо-

¹⁷ Усенко (н 15).

¹⁸ А Кузьмин, *Славяне и Русь: Проблемы и идеи: Концепции, рождённые трёхвековой полемикой, в хрестоматийном изложении* (4-е изд., Флинта: Наука 2001) 305-6.

годні вже не влаштовує суспільство, люди прагнуть вийти за межі суто державної справедливості. Але як це зробити? Упродовж усієї історії людства суд змінювався паралельно зі змінами у житті та світогляді людей. Тут можна говорити про біблійне правосуддя, общинне правосуддя, церковне правосуддя і, нарешті, державне правосуддя. У процесі цієї еволюції відповідно змінювалася і конфігурація учасників судочинства, доки правосуддя не стало таким звичним для нас за своїм складом, який маємо сьогодні у державному суді. Проте настав час, якщо не змінити правосуддя в його основі (доки існує держава, вона не відпустить від себе правосуддя), то принаймні внести істотні зміни до конфігурації учасників судочинства, посиливши в них присутність суспільства¹⁹.

Державний суд

Конституція України у ст. 124 встановила, що ‘правосуддя в державі здійснюється виключно судами’²⁰, а ‘делегування функцій судів, чи привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються’²¹. На перший погляд ці конституційні положення є максимально чіткими та визначеними. Для вітчизняної правової думки досить сталим є сприйняття того, що ‘суд – це державний орган, правове положення якого визначається рамками судової системи, а більшість науковців обстоюють, що суд – це орган державної влади’²²; ‘носієм судової влади як різновиду державної влади є тільки державні суди визначені Конституцією та законами України, і тому жодні інші органи не можуть наділятися функціями зі здійснення судової влади’²³.

Безперечно, суд, який здійснюється державою, – це одне з найпоширеніших та сталих на сьогодні втілень цього суспільного явища. У вітчизняному юридичному обігу поняття “суд” має низку окремих значень:

Так, у загальній теорії права й у конституційному праві термін “суд” являє собою здебільшого узагальнене поняття органу, наділеного повноваженнями з реалізації однієї з гілок державної влади – судової. У цьому значенні суд перш за все є органом судової влади без уточнення, який саме це суд, де він розташований, яка його компетенція тощо.

У другому значенні суд – це конкретна судова установа, що має додаткові характеристики, які уточнюють та індивідуалізують його, а також визначають його територіальну та предметну юрисдикцію.

¹⁹ Тофик Касумов, ‘Социология правосудия: вопросы методологии и предвидения’ (2008) 5 СОТИС 26.

²⁰ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.03.2018).

²¹ Там само.

²² Олександр Дудченко, *Правовий статус осіб, які займають адміністративні посади в суді* (Право 2015) 17.

²³ Оксана Шербанюк, ‘Становлення концепції судового права’ [2015] 1(32) Науковий вісник Ужгородського національного університету Право 157.

Четверте його значення чітко пов'язане з особами, які судять, тобто суддями, незалежно від їх кількісного складу. І суддя, що постановляє вирок чи рішення одноособово, і суд у складі декількох суддів – усі вони діють як суд²⁴.

Д. Баронін зауважує, що:

<...> за державницького підходу, терміном “суд” зазвичай позначають: (а) державний орган, орган судової (державної) влади; (б) елемент судової системи, що в сукупності з іншими подібними елементами утворює системну цілісність – судову систему; (в) учасник судово-процесуальних відносин²⁵.

Проте сьогодні соціально-правовий феномен суду не вичерпується лише державницьким зрізом цього явища.

Позадержавний суд, рішення якого визнаються державою та забезпечуються публічним примусом

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі “*Ромашов проти України*” (2004 р.) встановив, що ‘згідно зі ст. 221 КЗпП (Кодекс законів про працю України. – С. П.) в сфері трудових спорів комісія є першою інстанцією, звернення до якої має бути використано відповідно до п. 1 ст. 35 Конвенції (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, далі – Конвенція. – С. П.)’²⁶.

Тим самим ЄСПЛ вирішив, що ‘*рішення комісії з трудових спорів у справі заявника може бути прирівняне до судового рішення і держава несе відповідальність за його невиконання*’ (курсив мій. – С. П.). ЄСПЛ також зазначив, що ‘виконавче провадження становить невід’ємну частину судового розгляду, яке у цій справі замінило провадження у комісії з трудових спорів’²⁷.

Крім того, ЄСПЛ зауважив, що п. 1 § 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до *суду* або *арбітражу* з позовом щодо будь-яких його цивільних прав та обов’язків; таким чином, ця стаття проголошує “право на суд”, одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право подати до суду позов із цивільно-правових питань. У такий спосіб ЄСПЛ визнав комісію з трудових спорів судом першої інстанції, рішення якого є загальнообов’язковим та має забезпечуватися державним примусом²⁸.

²⁴ Іван Марочкін (ред), *Організація судових та правоохоронних органів: підручник* (Право 2013) 70-1.

²⁵ Денис Баронін, ‘Правовий статус суду в Україні’ (дис канд юрид наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого 2015) 145.

²⁶ *Ромашов проти України* Заява № 67534/01 (ЄСПЛ, 27 Липня 2004 року).

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

Проте такий підхід прямо суперечить ст. 124 Конституції України.

На відміну від ЄСПЛ, протилежне бачення суду як унікального соціального та правового інституту склалося у практиці Конституційного Суду України (далі – КСУ).

Вітчизняний орган конституційної юрисдикції у справі про завдання третейського суду встановив: «Можливість передачі державою на розгляд третейських судів спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин визнана зарубіжною практикою, заснованою, в тому числі, на міжнародному праві»²⁹.

КСУ також звернувся до практики ЄСПЛ, яка вказує, що:

<...> звернення фізичних та/або юридичних осіб до третейського суду є правомірним, якщо відмова від послуг державного суду (курсив мій. – С. П.) відбулася за вільним волевиявленням сторін спору (Рішення у справі “Девір проти Бельгії” (1980 р.)³⁰.

Проте КСУ дійшов висновку, що:

Правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності (курсив мій. – С. П.), яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ.

Третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид недержавної юрисдикційної діяльності (курсив мій. – С. П.), яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування. Здійснення третейськими судами функції захисту, передбаченої в абзаці 7 ст. 2, ст. 3 Закону “Про третейські суди”, є здійсненням ними не правосуддя (курсив мій. – С. П.), а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного ст. 55 Конституції України³¹.

У такий спосіб, не визнаючи за третейськими судами функції правосуддя, конституційна юрисдикція позбавила їх правового статусу суду, оскільки, як відомо, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. При цьому держава забезпечує примусове виконання їхніх рішень.

²⁹ Рішення Конституційного Суду України від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII “Третейське самоврядування” Закону України “Про третейські суди” (справа про завдання третейського суду) (справа № 1-3/2008). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08> (дата звернення: 06.03.2018).

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

Сергій Прилуцький

Із приводу чого, зокрема, було самостійне рішення КСУ (справа про виконання рішень третейських судів) згідно з яким:

<...> рішення третейських судів водночас є виконавчими документами, на підставі яких за заявою стягувача або його представника про примусове виконання рішення державні виконавці районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби мають забезпечити примусове виконання рішень цих судів, якщо інше не передбачено законом³².

Безперечно, із наведених прикладів неприхованою є полярність у сприйнятті феномена суду західно- та східноєвропейською традиціями права. У цьому контексті буде слушним звернути увагу на підходи західної доктрини права. Так, на думку французького вченого Н. Рулана:

Різні соціальні групи породжують своє власне право; вони також мають у своєму розпорядженні інстанції, що здатні його санкціонувати. Якщо цей процес здійснюється паралельно з державною судовою системою, тоді йдеться про позадержавний судовий плюралізм. Але держава в рамках своєї судової системи користується плюралістичними методами, які зовсім не суперечать її прагненню зберегти монополію в правосудді: таким чином, у цьому разі доводиться говорити про державний судовий плюралізм³³.

У своїй праці “Юридична антропология” Н. Рулан провів співвідношення позадержавного суду з державою, виділивши: позадержавні судові інстанції, що заперечуються державою; позадержавні судові інстанції, що допускаються державою; позадержавні судові інстанції, що захоплюються державою³⁴.

Стосовно *позадержавних судових інстанцій, що заперечуються державою*, відбувається публічне протистояння таким судам. Це відбувається або шляхом їхнього ігнорування у своїй системі позитивного права, або шляхом накладення на них санкції за допомогою того ж позитивного права. До цієї категорії належать: народне правосуддя неорганізованих колективів, що виникає, як правило, у період громадянських війн (само-

³² Рішення Конституційного Суду України від 24 лютого 2004 року № 3-рп/2004 у справі за конституційним зверненням спільного підприємства “Мукачівський плодоовочевий консервний завод” про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України “Про виконавче провадження” (справа про виконання рішень третейських судів) (справа № 1-8/2004). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-04> (дата звернення: 06.03.2018).

³³ Норбер Рулан, *Юридическая антропология: учебник для вузов* (В Нерсесянц ред, Л Данченко и другие пер, НОРМА 2000) 278.

³⁴ Там само.

суд), внутрішнє правосуддя маргінальних груп і груп правопорушників тощо³⁵.

Щодо *позадержавних судових інстанцій*, що допускаються, держава (принаймні ліберальна) вважає, що не в її інтересах постійно втручатися у діяльність цих інстанцій, і надає їм можливість існувати в автономному режимі, залишаючи за собою право втручання у разі потреби. До цієї категорії належать: *правосуддя первинних груп* (нуклеарна сім'я, у справи якої держава втручається лише в тому разі, якщо вона розпадається; групи молоді, що, не переступаючи закон, підкорюються своїм лідерам у межах власних правил); дисциплінарна юстиція груп та асоціацій (політичних партій, профспілок, добродійних організацій тощо), які повною мірою використовують категорію договору (перевага моральних санкцій, відсутність способу силового виконання ухвал, гласність процедури, слабкий рівень нормативності); юстиція бюрократичних організацій (підприємств, церкви) тощо³⁶.

Щодо *позадержавних судових інстанцій, які заохочуються державою*, йдеться передусім про правосуддя деяких спільнот (громад, колективів), наприклад, міських культурних та етнічних громад. Держава може в деяких випадках здійснювати протекцію їхньому правосуддю, якщо воно ефективно та водночас розвантажує державні суди. Таким чином, позадержавні судові інстанції досить різноманітні і регулюють важливі аспекти соціального життя³⁷.

Керуючись теорією державного судового плюралізму, Н. Рулан стверджує, що державна юстиція характеризується категорією примусу, виразом якої є суд у сфері адміністративного, цивільного й кримінального права. У цьому разі йдеться про “легалізовану” юстицію. Водночас категорія договору відповідає тим формам юстиції, в яких угоді, посередництву, усній процедурі віддається перевага над судом. У такому разі можна говорити про “делегалізовану” юстицію³⁸.

Як свідчить практика, нижчі судові інстанції часто вдаються до категорії договору: при цьому в незначній кількості справ були задіяні найменш захищені соціальні прошарки. І, навпаки, легалізована юстиція як дорожча та менш доступна, застосовується, головним чином, до членів соціальних груп, що перебувають на вищих соціальних щаблях. Інакше кажучи, відмінність між легалізованою і делегалізованою юстицією полягає в тому, що перша переважно займається справами привілейованих соціальних груп, яким вона й надає певні гарантії³⁹.

³⁵ Рулан (н 33).

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

Спеціальні органи з правом судової юрисдикції

Для забезпечення реалізації повноти державної влади у межах національних правових систем можуть утворюватися та функціонувати органи, до повноважень яких, окрім іншого, входить здійснення судової юрисдикції. В Україні прикладом таких органів можуть бути, зокрема, Вища рада правосуддя, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів тощо, які здійснюють спеціалізовану дисциплінарну юрисдикцію у сфері юстиції.

Так, у справі “Олександр Волков проти України” (2013 р.) ЄСПЛ встановив, що:

<...> ніщо не заважає назвати “судом” конкретний національний орган, який не входить до судової системи (курсив мій. – С. П.) <...>. Адміністративний або парламентський орган може вважатися “судом” у матеріально-правовому значенні (курсив мій. – С. П.) цього терміна, що призведе до можливості застосування ст. 6 Конвенції до спорів державних службовців⁴⁰.

Крім того, ЄСПЛ зазначив, що:

<...> вирішуючи справу заявника та виносячи обов’язкове для виконання рішення, Вища рада юстиції, парламентський комітет та пленарне засідання парламенту разом виконували функцію суду (курсив мій. – С. П.) <...>. Обов’язкове для виконання рішення про звільнення заявника було згодом переглянуто Вищим адміністративним судом України (далі – ВАСУ), який є судом, що входить до національної судової системи, у класичному розумінні цього слова⁴¹.

Водночас ЄСПЛ встановив неможливість ефективного перегляду ВАСУ рішень Вищої ради юстиції та парламентського комітету з питань правосуддя, зокрема неможливість скасування таких рішень у разі визнання їх незаконними; дійшов висновку про відсутність у ВАСУ повноти юрисдикції при розгляді відповідних справ у ролі останньої інстанції.

М. Магрело зауважує, що:

У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово зазначав, що ст. 6 Конвенції “не передбачає створення державами-учасницями якихось конкретних судів для вирішення конкретних справ, а слово ‘суд (трибунал)’, вжите у п. 1 ст. 6, не обов’язково слід розуміти як таке, що означає суд класичного типу, і є елементом стандартної судової системи держави...”⁴².

⁴⁰ Олександр Волков проти України Заява № 21722/11 (ЄСПЛ, 9 Січня 2013 року).

⁴¹ Там само.

⁴² Марина Магрело, ‘Автономна концепція поняття “суд” як основа інституту справедливого суду’ [2013] 10 (2) Вісник Академії адвокатури України 69.

Вчена також слушно зазначає:

В практиці ЄСПЛ були визнані такими, що охоплюються поняттям “суд” в значенні ст. 6 ЄКПЛ, ціла низка органів, що не є судами в класичному розумінні: арбітражний трибунал, створений для розгляду конкретних справ за участю окремих компаній; пенітенціарний адміністративний орган (“рада відвідувачів”), призначений окремо для кожної в’язниці Англії та Уельсу і уповноважений, серед іншого, розглядати скарги ув’язнених, накладати дисциплінарні стягнення, відповідати за належність умов їх утримання тощо; адміністративний орган, уповноважений вирішувати питання щодо надання дозволів на здійснення угод з нерухомістю; адміністративний орган, створений для вирішення справ за участю малолітніх осіб, до складу якого входили спеціально навчені експерти з відповідним досвідом, процедура в якому була відмінною від класичної судової; адміністративний орган у сфері адвокатури, уповноважений приймати кінцеві рішення в межах своїх повноважень, незважаючи на множинність його функцій – регуляторної, наглядової, дисциплінарної та ін.; адміністративний орган у сфері транспорту і зв’язку, уповноважений надавати дозволи на здійснення угод з деякими об’єктами власності; парламент, уповноважений в окремих випадках накладати дисциплінарні стягнення на будь-кого як в парламенті, так і за його межами за публікацію наклепу; парламент, уповноважений вирішувати питання про звільнення суддів; адміністративний орган в системі судоустрою (“національна судова рада”), наділений повноваженнями приймати рішення про звільнення суддів в межах дисциплінарної процедури⁴³.

У цьому аспекті М. Куйєр виокремив головні риси, яким мають відповідати такі органи, для того щоб бути “судом”, зокрема: ‘здатність приймати обов’язкові рішення (*power of decision*); діяльність на основі закону та в рамках встановленої процедури; діяльність в межах власної компетенції (а не поза нею); незалежність та безсторонність’⁴⁴.

Водночас М. Магрело вважає, що:

Ознака здатності приймати обов’язкове рішення у справі є елементом більш широкої якості “справедливого суду”, а саме: так званої “повноти юрисдикції” (*full jurisdiction*) в питаннях факту і права. Воно включає, зокрема, повноваження скасовувати, в частині питань фактів і права, рішення нижчих органів, а також можливості всебічного вивчення фактів та повного перегляду юридичної оцінки обставин справи нижчими інстанціями (*sufficiency of review*). Критерій “повноти юрисдикції” включає,

⁴³ Магрело (н 42).

⁴⁴ Martin Kuyjer, ‘Tribunal Established by Law’ <http://blhr.org/media/documents/Tribunal_established_by_law_1.doc> accessed 7 March 2018.

серед іншого, якість судового рішення, в тому числі повноту встановлених обставин, всебічність юридичної оцінки, обґрунтованість та належну мотивацію такої оцінки (відповідність оцінки встановленим обставинам, заснованість оцінки на положеннях законодавства із врахуванням практики ЄСПЛ), що, в результаті, справляє безпосередній вплив на ефективність рішення відповідної інстанції щодо реального відновлення прав, які були предметом судового захисту. Незабезпечення якогось із названих аспектів “повноти юрисдикції” має наслідком порушення гарантії розгляду справи “судом” у розумінні ст. 6 Конвенції⁴⁵.

Наднаціональний суд: співвідношення, взаємовплив та підключення до національної правової системи

Окремий аспект соціально-правового феномена суду стосується його наднаціонального (міжнародного) рівня. Варто нагадати, що міжнародні суди не є органами влади окремої держави. Проте держави, які стали засновниками чи учасниками міжнародних судів, мають визнавати їхню юрисдикцію, підпорядковуватися рішенням і забезпечувати їхнє виконання.

У 2016 р. ст. 124 Конституції України було доповнено положеннями, які встановлюють, що ‘Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським Статутом Міжнародного кримінального суду’⁴⁶.

Україна свого часу не змогла визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та ратифікувати Римський Статут, який був підписаний від імені України 20 січня 2000 р., оскільки КСУ визнав його таким, що не відповідає Конституції України. У своєму рішенні, ухваленому в 2001 р. у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) КСУ Суд роз’яснив:

Стаття 1 Римського Статуту, вказуючи на те, що МКС є постійним органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, які викликають стурбованість міжнародного співтовариства, водночас наголошує, що цей Суд доповнює національні органи кримінальної юстиції. Аналогічне положення міститься також в абзаці десятому Преамбули Статуту. Доповнюючий національну систему правосуддя характер МКС конкретизується й у ряді інших статей Статуту, зокрема в п. 2 ст. 4, згідно з яким Суд може здійснювати свої функції і повноваження на території будь-якої держави-учасниці, у пп. “а” п. 1

⁴⁵ Магрело (п. 42).

⁴⁶ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran6#n6> (дата звернення: 07.03.2018).

ст. 17, відповідно до якого Суд приймає до свого провадження справи не тільки за зверненням держави-учасниці, а й з власної ініціативи, коли держава, під юрисдикцією якої перебуває особа, підозрювана у вчиненні передбаченого Статутом злочину, “не бажає або не здатна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином”.

Це істотно відрізняє МКС від інших міжнародних судових органів, зокрема ЄСПЛ, можливість звертатися до яких за захистом своїх прав і свобод закріплено в ч. 4 ст. 55 Конституції України. Такі міжнародні судові органи порушують справу лише за зверненням осіб, причому особа може звернутися до них лише після використання всіх національних засобів правового захисту.

Отже, на відміну від міжнародних судових органів, передбачених ч. 4 ст. 55 Конституції України, правова природа та юрисдикційні повноваження яких мають допоміжний (субсидіарний) характер, МКС доповнює систему національної юрисдикції.

Можливість такого доповнення судової системи України не була передбачена розділом VIII “Правосуддя” Конституції України. Це дало Конституційному Суду України підстави для висновку, що абзац десятий Преамбули та ст. 1 Статуту не узгоджуються з положеннями ч. 1, 3 ст. 124 Конституції України, а тому приєднання України до цього Статуту відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції України можливе лише після внесення до неї відповідних змін⁴⁷.

Отже, нещодавнє реформування зазначених положень Конституції України відкриває шлях до приєднання нашої держави до Римського Статуту МКС, а відповідно, значно розширює сутність суду як органу (установи) державної влади.

Висновки. Проведене дослідження надає нам підстави вважати, що у межах вітчизняної науки має відбутися ґрунтовне переосмислення філософського та правового розуміння “суду” як самостійного соціально-правового феномена.

У межах теорії судової влади потрібно чітко розрізняти та співвідносити “суд” як соціальний інститут, та “суд” як інститут публічної влади. Як унікальний соціальний феномен суд існує й розвивається за правилами та законами соціального розвитку людей, іноді навіть незалежно та у розріз із позитивним правом та політикою державної влади.

Вважаємо, що суд – це явище, в основі якого лежить природна здатність людини до сприйняття, аналізу й критичної оцінки інформації через призму її соціального світосприйняття. Саме у здатності людини до

⁴⁷ Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) (справа № 1-35/2001). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01> (дата звернення: 07.03.2018).

оцінки та логічного судження й коріняться витоки соціальної природи суду. Водночас виникнення суду як окремої форми людських відносин пов'язано з ранніми стадіями не тільки людської цивілізації, а й самого розвитку людини як істоти соціальної. Цей процес збігається із періодом докласового, родоплемінного устрою, коли основні економічні інститути (власність та засоби виробництва) перебували ще у зародковому стані.

З огляду на свій еволюційний розвиток соціальний феномен суду став невід'ємною складовою як індивідуального, так і колективного буття людини. При цьому можна говорити про зовнішній та внутрішній аспекти соціальної природи суду. Зовнішній прояв суду полягав у тому, що спірне питання між членами суспільства ставало предметом колективного вирішення відповідно до первісних норм та звичаїв, колективної моралі. Натомість внутрішній прояв суду полягав у здатності особи відчувати провину за свої дії як перед окремими членами громади, так і перед всією громадою. Саме внутрішній “суд”, що виражається у відчутті провини та каятті за свої вчинки – головна мета суду як явища не тільки соціального та публічного, а й психологічного.

Крім того, феномен суду має й соціокультурну основу, яка в умовах боротьби “кожного проти кожного” вплинула на консолідацію людей та формування тісних соціальних зв'язків, а з часом і тісних союзів публічної влади. Суд як інститут суспільної організації та взаємодії людей є докласовим, а право на судовий захист – одне з первісних і природних прав людини “цивілізованої”.

Водночас потрібно чітко розрізнити “суд” як самостійний соціальний інститут, та “суд” як інститут публічної влади. Саме зі зміцненням держави на основі єдиновладдя державний суд почав перебирати, а згодом практично повністю привласнив функції та роль суду як соціального інституту. Проте в усі історичні епохи ці дві формації суду існували й існують паралельно, одночасно впливаючи одна на одну, а часто й зливаючись воєдино.

Сьогодні суд зберігає та відіграє свою визначальну роль в існуванні окремих суспільств, держав, побудові новітнього глобального світопорядку. Водночас реалії вказують на те, що суспільства розкладаються, а держави руйнуються, якщо вони втратили чи не зуміли організувати соціально-правові основи справедливого суду.

Встановлено філософсько-правову суперечність між положеннями ст. 124 Конституції України, які визначають, що правосуддя в державі здійснюється виключно судами, а делегування функцій судів чи привласнення цих функцій іншими органами або посадовими особами не допускаються, та положеннями ст. 6 Конвенції (право на справедливий

суд) і практикою ЄСПЛ, яка втілює зазначену норму. Такий антагонізм потребує якнайшвидшого усунення.

Фундаментальною основою сучасного цивілізованого суспільства як на рівні окремих народів, так і на рівні міждержавних відносин є принцип мирного розв'язання конфліктів та недопущення війни. А тому суд як особлива форма суспільних відносин із вирішення правових конфліктів (як на національному, так і на міжнародному рівнях) є важливим здобутком цивілізаційного розвитку людства.

Таким чином, вважаємо, що саме суд, будучи унікальним соціально-правовим феноменом, становить першооснову предмета судового права як самостійної галузі права, що зароджується на тлі сучасних реформаційних перетворень правової системи України.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 09.03.2018) (in Ukrainian).
2. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuiddia) [On Amending the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 2 chervnia 2016 r. № 1401-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran6#n6> (accessed: 07.03.2018) (in Ukrainian).

Cases

3. *Oleksandr Volkov proty Ukrainy* Zaiava № 21722/11 (IeSPL, 9 Sichnia 2013 roku) [*Oleksandr Volkov v Ukraine* App no 21722/11 (ECtHR, 9 January 2013)] (in Ukrainian).
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 10 sichnia 2008 roku № 1-rp/2008 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv somoho, odynadtsiatoho statti 2, statti 3, punktu 9 statti 4 ta rozdil VIII "Treteiske samovriaduvannia" Zakonu Ukrainy "Pro treteiski sudy" (sprava pro zavdannia treteiskoho sudu) (sprava № 1-3/2008) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated January 10, 2008 № 1-pp/2008 in the Case Following the Constitutional Petition of 51 People's Deputies of Ukraine Concerning the Compliance with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Provisions of Paragraphs Seven, Eleven of Article 2, Article 3, Clause 9 of Article 4 and Section VIII "Arbitrational Self-Government" of the Law of Ukraine "On the Arbitration Tribunals" (Case of the Objectives of the Arbitration Tribunal) (Case № 1-3/2008). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08> (accessed: 06.03.2018) (in Ukrainian).
5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 24 liutoho 2004 roku № 3-rp/2004 u spravi za konstytutsiinym zvernenniam spilnoho pidprijemstva "Mukachivskiy plodoovochevyi konservnyi zavod" pro ofitsiine tlumachennia polozhennia punktu 10 statti 3 Zakonu Ukrainy "Pro vykonavche provadzhennia" (sprava pro vykonannia

- rishen treteiskykh sudiv) (sprava № 1-8/2004) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated February 24, 2004 № 3-пн/2004 in the Case Following the Constitutional Petition of Joint Venture Mukachevo Fruit and Vegetable Canning Plant Concerning the Official Interpretation of the Provision of Paragraph 10, Article 3 of the Law of Ukraine “On the Enforcement Proceedings” (Case of Enforcement of Decisions Passed by Arbitration Tribunals) (Case № 1-8/2004)]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-04> (accessed: 06.03.2018) (in Ukrainian).
6. *Romashov proty Ukrainy* Zaiava № 67534/01 (IeSPL, 27 Lypnia 2004 roku) [*Romashov v Ukraine* App № 67534/01 (ECHR, 27 July 2004)] (in Ukrainian).
  7. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11 lypnia 2001 roku № 3-v/2001 u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymського Statutu Mizhnarodnoho kryminalnogo sudu (sprava pro Rymський Statut) (sprava № 1-35/2001) [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine dated July 11, 2001 № 3-в/2001 in the Case Following the Constitutional Petition of the President of Ukraine Requesting for the Opinion Concerning the Compliance with the Constitution of Ukraine of the Rome Statute of the International Criminal Court (Case of the Rome Statute) (Case № 1-35/2001)]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01> (accessed: 07.03.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

8. Dudchenko Oleksandr, *Pravovyi status osib, yaki zaimaiut administratyvni posady v sudi* [Legal Status of Persons Holding Administrative Positions in Court] (Pravo 2015) (in Ukrainian).
9. Kuz'min A, *Slavjane i Rus': Problemy i idei: Konceptii, rozhdjonnye trjohvekovoj polemikoј, v hrestomatijnom izlozhenii* [The Slavs and Rus': Problems and Ideas: Concepts Born of a Three-Year Polemic, in the Form of a Chrestomathy] (4-e izd, Flinta: Nauka 2001) (in Russian).
10. Kvasnevska Natalia, *Kryminalna vidpovidalnist suddi za nepravosuddia v Ukraini* [Criminal Liability of a Judge for Injustice in Ukraine] (Iurinkom Inter 2010) (in Ukrainian).
11. Lozko Halyna, *Kolo Svarozhe: vidrodzheni tradytsii* [Svarog Circle: Revived Traditions] (Ukrainskyi pysmennyk 2004) (in Ukrainian).
12. Voitovyč Valerii, *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian Mythology] (Lybid 2002) (in Ukrainian).

Edited and translated books

13. Babaev Vladimir (red), *Obshhaja teorija prava: kurs lekcij* [General Theory of Law: Lecture Course] (Izdatel'stvo Nizhegorodskoj VSh MVD RF 1993) (in Russian).
14. Boguslavskij V (red), *Filosofija v "Jenciklopedii" Didro i Dalamberta* [Philosophy in "The Encyclopedia" of Diderot and d'Alembert] (Ojzerman T i drugie red, Nauka 1994) (in Russian).
15. Grocij Gugo, *O prave vojny i mira: tri knigi, v kotoryh ob'jasnjajutsja estestvennoe pravo i pravo narodov, a takzhe principy publicnogo prava* [On the Law of War and Piece: Three Volumes Incorporating Natural Law and Law of Nations, and Also the Principles of Public Law] (Krylov S red, Sakketti A per, Nauchno-izdatel'skij centr "Ladomir" 1994) (in Russian).
16. Holovatskyi Yakiv (uklad), *Vyklady davnoslov'ianskykh lehend, abo mifolohiia* [Presentations of Ancient Slavic Legends, or Mythology] (Hrechaniuk S ta Zhulynskyi M ta Slaboshpytskyi M red, Dovira 1991) (in Ukrainian).

17. Kistjakovskij Aleksandr, *Obshhaja chast' ugovnogo sudoproizvodstva: lekci chitannye v imperatorskom universitete Svjatogo Vladimira professorom A F Kistjakovskim [General Part of Criminal Proceedings: Lectures Read at St Vladimir's Imperial University by Professor A F Kistiakovskii]* (Baulin O i drugie red, Semenko 2005) (in Russian).
18. Marochkin Ivan (red), *Orhanizatsiia sudovykh ta pravookhoronnykh orhaniv: pidruchnyk [Organization of Court and Law Enforcement Agencies: Textbook]* (Pravo 2013) (in Ukrainian).
19. Morgan L'juis Genri, *Drevnee obshhestvo ili issledovanie linij chelovecheskogo progressa ot dikosti cherez varvarstvo k civilizacii [Ancient Society or the Study of the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization]* (Kosvena M red, 2-e izd, Izdatel'stvo Instituta narodov severa CIK SSSR 1935) (in Russian).
20. Riker Pol, *Pravo i spravedlyvist [Law and Justice]* (Sihov K red, Syrtsova O ta Kadenko V per, Dukh i litera 2002) (in Ukrainian).
21. Rulan Norber, *Yurydycheskaia antropologhiya: uchebnyk dlia vuzov [Legal Anthropology: Textbook for High Schools]* (Nersesiants V red, Danchenko L y druhye per, NORMA 2000) (in Russian).

Dictionaries

22. Bulatov Mykhailo, *Filosofskyi slovnyk [Philosophic Dictionary]* (Stylos 2009) (in Ukrainian).
23. Dal' Vladimir, *Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka: reprintnoe vosproizvedenie izdanij 1955, 1889-1882 [Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language: Reprinted Reproduction of the Editions of 1955, 1889-1882]* (Russkij jazyk 1989-1991) (in Russian).
24. Ozhegov Sergej, *Slovar' russkogo jazyka: okolo 57000 slov [Dictionary of the Russian Language: About 57,000 Words]* (N Shvedova red, 16-e izd, Russkij jazyk 1984) (in Russian).

Journal articles

25. Kasumov Tofik, 'Sociologija pravosudija: voprosy metodologii i predvideniya' ['Sociology of Justice: Issues of Methodology and Foresight'] (2008) 5 SOTIS 26 (in Russian).
26. Mahrelo Maryna, 'Avtonomna kontseptsiiia poniattia "sud" yak osnova instytutu spravedlyvoho sudu' ['Autonomous Concept of the Notion of "Court" as the Basis of the Fair Trial Institution'] [2013] 10(2) Visnyk Akademii advokatury Ukrainy 69 (in Ukrainian).
27. Riker Pol, 'Akt sudzhennia' ['Act of Judgment'] (2001) 7-8 Dukh i litera 74 (in Ukrainian).
28. Semjonov Jurij, 'Formy obshhestvennoj voli v doklassovom obshhestve: tabuiet, moral' i obychnoe pravo' ['Forms of Public Will in the Pre-Class Society: Tabuity, Morals and Common Law'] (1997) 4 Jetnograficheskoe obozrenie 3 (in Russian).
29. Shcherbaniuk Oksana, 'Stanovlennia kontseptsii sudovoho prava' ['Establishment of the Concept of Judicial Law'] [2015] 1(32) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu Pravo 157 (in Ukrainian).
30. Skliarenko Vitalii, 'Etymolohichni rozvidky' ['Etymological Investigations'] 2011 (5) Movoznavstvo 3 (in Ukrainian).

Conference papers

31. Usenko I ta inshi (red), *Sudova vlada v Ukraini i sviti: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku [The Judiciary in Ukraine and in the World: History, Present Times, Prospects of Development]: materialy XXV Mizhnarodnoi istoriko-pravovoi konferentsii [Materials of the XXV International History and Law Conference]* (SMD 2011) ch 1 (in Ukrainian).

Сергій Прилуцький

Dissertations

32. Baronin Denys, 'Pravovyi status sudu v Ukraini' ['Legal Status of the Court in Ukraine'] (dys kand yuryd nauk, Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho 2015) 145 (in Ukrainian).

Websites

33. Kuijjer Martin, 'Tribunal Established by Law' (*Bulgarian lawyers for human rights*) <http://blhr.org/media/documents/Tribunal_established_by_law_1.doc> accessed 7 March 2018 (in English).

Serhii Prylutskyi

THE COURT AS A CENTERPIECE OF THE SUBJECT MATTER
OF UKRAINE'S JUDICIAL LAW

ABSTRACT. Ukraine's accession to the European legal area requires that Ukrainian scholars and practitioners reconsider and take a fresh look at the long-established legal institutions, the court being one of them. The key issue focused on in this research stems from the pressing philosophical and legal contradiction between the provisions of the Constitution of Ukraine which stipulate that in our State justice is administered exclusively by courts and which do not envisage that functions of courts may be delegated to or appropriated by other bodies or officials, and the provisions of Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (right to a fair trial) and the practice of the European Court of Human Rights via which this provision is implemented. The core of the issue raised in this article is that the national legal thought incorporates rather a settled (unchanging) idea that the court is a public body with its legal status determined within the framework of the court system, and the majority of scholars maintain a stance that the court is a body of state power; only the state courts determined by the Constitution and laws of Ukraine are vested with judicial power as a form of state power, and therefore, no other bodies may be granted the functions via which judicial power can be implemented. However, the Western European doctrine has a different idea of the court envisaging that this legal institution can take various organizational forms, including those beyond the state framework.

The purpose and objective of this article is to elucidate the essence of the court as a social and legal phenomenon, to identify its key attributes and manifestations at different stages of mankind development, and also to make a comprehensive scientific analysis of this legal institute. To achieve this purpose, the etymology of the word "court" should be studied and a philosophical, anthropological and historical analysis of this social phenomenon should be made; modern concepts of interaction between the State and the court should be investigated; the interrelation, mutual influence and involvement of the international court in the national legal system should be ascertained.

The article substantiates that the court is a phenomenon underlain by the natural human ability to perceive, analyze and make a critical assessment of information through the prism of an individual's social perception of the world. The origination of the court as a separate form of human relations stems from the early stages not only of human civilization

www.pravolia.com.ua

ПРАВО

УКРАЇНИ

but also of the development of man as a social being. The author has established that this process took place at the times of the pre-class, ancestral system, when the key economic institutions (property and means of production) were just in germ. It is substantiated that the court as a phenomenon has a socio-cultural basis which, in the age of the struggle of “all against all” influenced the consolidation of people and the establishment of close social ties, and eventually – close unions of public authority. The court as an institution of social organization and interaction of individuals is a pre-class phenomenon, and the right to judicial protection has become one of the foremost natural rights of a “civilized” individual.

The author suggests that there is a need to differentiate between “the court” as a separate social institution and “the court” as an institution of public authority. It is the enhancement of the State on the basis of absolute rule that the state court began to take over and later almost completely appropriated the functions and role of the court as a social institution. However, in each historical epoch these two formations of the court existed and still exist simultaneously, influencing each other and often amalgamating. As a unique social phenomenon, the court exists and develops according to the rules and laws of human social development, sometimes even independently of and contrary to the positive right of the State.

Currently, the court maintains and plays a decisive role in the existence of separate societies, states, and in the construction of the newest global world order. At the same time, realities indicate that societies disintegrate and states collapse if they lost or failed to organize the social and legal foundations of a fair trial.

It is the court, being a unique social and legal phenomenon, that is the centerpiece of the subject matter of judicial law which is experiencing its revival amid the present-day reforms of Ukraine’s legal system.

KEYWORDS: court; justice; conscience; society; the State; judicial law.